

ZAPISY NA MURACH GOSTYŃSKIEJ FARY

W dokumencie lokującym Gostyń z 1278 roku skryba księcia Przemysława II zapisał między innymi: „sprawy ludzkie godne spamiętania idą nieraz w zapomnienie, jeżeli ich się nie utrwali na piśmie”. Trudno polemizować z tą uwagą, a najstarszy okres Gostynia dobrze ilustrują ją w praktyce. Dysponujemy niewielką liczbą dokumentów pisanych na temat pierwszych wieków istnienia miasta. Brak tych przekazów uniemożliwia odtworzenie dziś szczegółowej jego historii w wiekach średnich.

W artykule omówione zostaną jedne z pierwszych źródeł do dziejów Gostynia. Należy zaznaczyć, że są to przekazy swoiste. Chodzi mianowicie o wyryte w różnych miejscach na murach gostyńskiej fary daty. O części takich napisów wiemy obecnie tylko z wydanej w XX wieku literatury na temat świątyni. Zatarł je bowiem czas lub uległy one likwidacji w trakcie kolejnych remontów obiektu. Inne cieszą oko do dzisiaj. W niniejszym tekście pragniemy zinventaryzować interesujący nas typ oznaczeń oraz dokonać ich ogólnej interpretacji.

Na wstępie dodać trzeba, że w Polsce (zob. Ireneusz Płuska, *800 lat cegielnictwa na ziemiach polskich*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2009) cegła palona, nazywana palcówką, z której zbudowana jest także gostyńska fara, weszła w użycie na szerszą skalę w XIII wieku. Tradycyjnie umieszczano na niej rozmaite znaki ceglarskie. Obok oznaczeń właścicieli cegielni, fundatorów wznoszonych gmachów, dość często były to właśnie napisy związane z datacją.

Na wyryte na murach fary inskrypcje zwrócono uwagę już wcześniej. Najstarsza informacja o takim napisie na cegle kościoła znajduje się w książce księdza Stanisława Kozierowskiego *Dzieje Gostynia w średnich wiekach* wydanej w 1913 roku. We wstępie opracowania ówczesny proboszcz gostyński ksiądz Emil Jackowski stwierdził: „Pierwszym murowanym kościołem [w Gostyniu] było obecne prezbiterium, tylko o jedną trzecią niższe. W zewnętrznych murze znajduje się cegła z wypaloną liczbą 1320” (s. 3). Napis, jak wynika ze słów księdza Jackowskiego, powstał w cegielni przed jej wypaleniem. Nie wiemy oczywiście, kiedy wspomniana cegła została ostatecznie wbudowana w mur świątyni. Możemy jednak chyba przypuszczać, że stało się to stosunkowo krótko po jej wyprodukowaniu. Na tej podstawie

wolno założyć, że najwcześniejszy kościół w Gostyniu wzniesiono w pierwszej ćwierci XIV wieku.

Kolejna publikacja, w której poruszono analizowany rodzaj źródeł, to artykuł Władysława Kołomłockiego *Wspomnienia z czasów odnawiania kościoła farnego w Gostyniu*. Ukazał się on na łamach „Kroniki Gostyńskiej” w 1937 roku (nr 11-12). Autor przywołał wiele dat wyrytych na ścianach świątyni. Zanotował między innymi, że na jednej z przypór południowych prezbiterium umieszczone były dwie inskrypcje – 12 sierpnia 1682 oraz 23 sierpnia 1689 (obie wchodziły w skład większych zapisów sporządzonych w języku łacińskim, które informowały o zawaleniu się części kościoła w XVII wieku oraz jego odbudowie). W kolejnych akapitach W. Kołomłocki przywołał jeszcze kilka innych dat – 1320, 1531, 1701 (na zewnętrznym murze prezbiterium), 1468, 1763 (w nawie północnej), 1645 (na murze skarbczyka), 1523 (na murze kruchty).

Data 1523 nad okienkiem kruchty

Bogatą informację o datach widniejących na murach gostyńskiej fary (i nie tylko na murach) znajdujemy wreszcie w odpowiednim tomie *Katalogu zbytków sztuki w Polsce* (t. V, z. 4), który ukazał się w 1961 roku. Autorzy

wydawnictwa odnotowują zapisy znane już ze wzmiankowanych dwóch tekstów oraz podają kilka zapisów wcześniej niewspomnianych. W odpowiednim passusie *Katalogu* czytamy zatem: „Na ceglach daty: na nawie pn. 1468, 156. i liczne daty z w. XVII; na szkarpach zamknięcia prezbiterium [tj. na przyporach zewnętrznych prezbiterium]: 1491, 1507, 1557, 1639, 1682” (s. 12). Jednocześnie publikacja powtarza informacje z artykułu Kołomłockiego o wrytych zapisach nad okienkiem kruchty (1523) oraz na murze skarbczyka (1645).

156(?) – odbudowa nawy północnej po katastrofie budowlanej

Niektóre z wymienionych w zacytowanych trzech źródłach zapisów przestały istnieć. Nie odnajdujemy już obecnie najstarszej daty 1320. W czasie remontu fary przeprowadzonego na początku XX wieku skuto dwie daty związane z runięciem części kościoła w wieku XVII – 1682, 1689. Przed kilkoma laty w trakcie wykonanej przez autora niniejszego artykułu inwentaryzacji różnych inskrypcji na ceglach świątyni nie natrafiono także na wymienione w *Katalogu* zapisy 1491, 1507, 1639.

Trudno jednoznacznie przyporządkować wszystkie wspomniane powyżej daty na ceglach do konkretnych wydarzeń związanych z samą farą bądź dziejami miasta. Po analizie można jednak materiał poddać pewnej typizacji. Mamy zatem podstawy, aby wskazać co najmniej trzy grupy napisów.

Pierwszą, bodaj najciekawszą oraz najbardziej znaczącą, grupę stanowią napisy wykonane na ceglach przed ich wypaleniem w cegielni. Zostały one następnie spożytkowane w trakcie wznoszenia świątyni. Tym samym mogą posłużyć jako informacje o roku budowy danego muru (ewentualnie wskazują one, na jaką wysokość w danym momencie ów mur wzniesiono). Wzmiankowane cegły należy więc traktować jako wyjątkowo istotny materiał dokumentacyjny, który dostarcza wiedzy o chronologii powstawania bu-

dowli. Taką właśnie wartość kronikarską miała niewątpliwie wyryta na cegle w zewnętrznym murze prezbiterium data 1320. Podobnie jest w wypadku cegieł z datami 1523 (wmurowanej nad oknem kruchty) i 1645 (umieszczonej w murze skarbczyka). Obie pozwalają określić czas powstania pomieszczeń dobudowanych do kościoła.

Identyczną wartość dokumentacyjną posiadają napisy na ceglach umieszczonych w murach kaplicy św. Anny. Pierwszy znajduje się na przyporze kaplicy (na wysokości 350 cm). W wypalanej cegle wyryto *ANNO XI 1529* (to znaczy Roku Chrystusowego 1529). Drugi napis – 1531 – figuruje we wschodnim szczycie poddasza kaplicy. Odnaleziono go w 1901 roku, kiedy przemurowywano ten fragment świątyni. Obie inskrypcje potwierdzają, że kaplicę dobudowano w pierwszej połowie XVI wieku.

ANNO XI 1529 – rok rozpoczęcia budowy kaplicy św. Anny

1557 – prawdopodobna data pożaru miasta i katastrofy budowlanej fary

Równie cenne informacje przynoszą inne dwie zachowane daty, które widnieją na ceglach muru nawy północnej. Chodzi tu o zapis 1557 [odczyt niepewny] i znajdujący się nad nim zapis 156. (ostatnia cyfra, sygnalizowana przez kropkę, nie zmieściła się na cegle). Sposób wmurowania cegieł z tymi

datami wskazuje, że ściana, w której tkwią, wcześniej musiała runąć. Należy tym samym przyjąć, że wyryte daty zaświadczać o odbudowę ściany północnej budynku. Uległa ona w jakiejś części destrukcji w połowie XVI wieku. O tej katastrofie literatura na temat fary gostyńskiej dotąd milczała. Co ważne, niedawna analiza murów, którą przeprowadziliśmy, dowodzi ponadto, że odbudowa ściany północnej w XVI wieku połączona była ze wzniesieniem nowego dachu na świątyni. Po wzmiankowanej katastrofie budowlanej zrezygnowano z wcześniej istniejących dachów nad nawami bocznymi i całą świątynię przykryto jednym dachem.

Przejdźmy do drugiej grupy napisów. Składa się na nią około 80 wyrytych nazwisk, imion, inicjałów (niekiedy towarzyszą im daty) głównie z XVI i XVII wieku. Większość tego materiału to swoiste epitafia poświęcone mieszkańcom Gostynia, których pochowano przy murach kościoła. W średniowieczu początkowo zmarłych mieszczan grzebano wewnątrz fary pod posadzką. Kiedy z braku miejsca było to już niemożliwe, groby sytuowano tuż przy świątyni. Zwyczaj ten motywowany był pragnieniem, aby po śmierci ciało znajdowało się jak najbliżej Najświętszego Sakramentu.

Epitafium – tu leży Dorota Dziubińska (1547)

Na ceglach kościoła zobaczymy zatem między innymi następujące napisy: *ANNA WOLNA 1661*, *Adam M...EK. 1640* – nawa południowa; *ANNA DOMIN 1519* – babiniec; *ZOF 1648*, *TU LEŻE DOROTA DZIUBIŃSKA 1547*, *KUSZ MIRKA* – przypora kaplicy; *MIRKA 1663*, *1653 DOMAC*, *ANDREA*, *LUKAS* – zakrystia; *ANNO DNI 1600*, *Sowińska*, *Lubawa* – ściana wschodnia kaplicy. W ostatnim polu nawy północnej, poniżej okna, jest najładniej zachowane epitafium: *TU LEŻY AGNIESZKA KUCZYNA RO – PA AD 1669*. Wszystkie te napisy są wyryte na wysokości do dwóch metrów od poziomu terenu.

Trzecia grupa napisów to daty, które – jak należy przypuszczać – mogą być związane z istotnymi wydarzeniami dotyczącymi miasta lub świątyni. Przykładem jest tu choćby cegła znajdująca się w przyporze północno-wschodniej prezbiterium z wyrytą datą 1517. Być może napis dotyczy pożaru Gostynia, który miał miejsce w tym roku. Z kolei na czole przypory nawy północnej jest wydrapana data 1468 (szczególnie zwraca uwagę piękna czwórka gotycka). W tym roku był erygowany ołtarz Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny (drugi usytuowany w nawach bocznych).

Dodajmy na koniec, że mury kościoła farnego noszą również inne ślady. Głównie na ceglach nawy południowej można zobaczyć wiele wgłębień. Wypada je różnie interpretować. Bardzo interesujące są na przykład miseczki powstałe podczas niecenia ognia wiertłem w Wielką Sobotę. Ciekawe są otwory systemu wentylacyjnego w murach naw południowej oraz północnej. Kierują one powietrze do siatki kanałów wentylacyjnych poziomych i pionowych. Pionowe kanały odprowadzają ponadto nadmiar wilgoci z murów na poddasze. Jednym z najciekawszych śladów, wskazujących na dobudowanie naw do istniejącego prezbiterium pierwotnego kościoła, jest widoczny obrys przypory na wschodniej szczytowej ścianie nawy północnej. Sięga on wysokości otynkowanego pasa, który wyznacza pierwotną wysokość prezbiterium.

Inskrypcje pozostawione na murach fary przez jej budowniczych, a później przez mieszkańców Gostynia, którym świątynia służyła, wymagają dalszych studiów. Z pewnością użycie specjalistycznego sprzętu pozwoliłoby odkryć nowe napisy oraz pogłębić wiedzę o już istniejących. Można wszelako przypuszczać, że zaproponowany w artykule podział inskrypcji zostanie w przyszłości utrzymany.

Bibliografia

- Kamiński Zdzisław, *Wentylacja przeciwwilgociowa w murach gostyńskiej fary*, „Rocznik Gostyński” 2015, nr 2, s. 71-74.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, *Województwo poznańskie*, z. 4. *Powiat gostyński*, red. Teresa Ruszczyńska, Aniela Sławska, Warszawa 1961.
- Kołodocki Władysław, *Wspomnienia z czasów odnawiania kościoła farnego w Gostyniu*, „Kronika Gostyńska” 1937, t. 8, nr 11, s. 174-176; nr 12, s. 177-183.
- Kozierowski Stanisław, *Dzieje Gostynia w średnich wiekach*, Poznań 1913.
- Płuska Ireneusz, *800 lat cegielnictwa na ziemiach polskich – rozwój historyczny w aspekcie technologicznym i estetycznym*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2009, nr 26, s. 26-54.